

NYRADIKALISMENS KULTURSYN

Av fil. dr TAGE LINDBOM

Fil. dr Tage Lindbom, f.d. chef för Arbetarrörelsens arkiv, är som Gunnar Unger uttryckte det i ett porträtt i Sv. T. 1962 "socialdemokratins så vitt man vet ende tänkare i den yngre generationen». Med rätta har hans inlägg i idédebatten — »Den nya fronten» (1949), »Efter Atlantis» (1951) och »Sancho Panzas väderkvarnar» (1962) — väckt betydande uppmärksamhet. Hans varningar för konformismen och det perfekta tyranniet i det jämlika samhället, den totalitära egaliseringen, har allt snabbare kommit att aktualiseras. »Mot de stolta proklamationerna», sammanfattar han i denna artikel, »att nu och först nu håller människan på att kasta av sig ofrihetens ok, nu och först nu skall hon 'förverkliga sig själv' — mot detta står en annan syn, som utroparna av dessa proklamationer samtidigt gjort till sin: en värderelativism, som upplöser den mellanmänniska, förpliktande ordning utan vilken ett medborgarskap icke är möjligt, en värderelativism som icke längre gör det möjligt att skilja på gott och ont, skönt och fult.»

Ända fram till början av vårt århundrade härskade i stort sett orubbad den fysikaliska världsbild, som i sin definitiva utformning framför allt bar Newtons signatur. Världen fattades som en fast, mekanisk och determinerad ordning, följande sina givna rörelselagar. Mikrokosmiskt kompletterades denna mekaniska världsbild genom att 1700-talets kemister återupplivade antikens atomlära: den materiella världen vilade ytterst på ett odelbart och oförstörbart grundämne, atomen.

De forskningsresultat, som nåddes i början av 1900-talet och vars ledande namn är Max Planck och Albert Einstein, har definitivt krossat denna världsbild. Det finns icke längre en naturens mekaniskt fasta, determinerade ordning. Allt är underkastat en relativitetens föränderlighet, och människans oförmåga att skaffa sig en hel och objektiv uppfattning av tillvaron är påvisad och senare bekräftad främst genom Heisenbergs indeterminationsprincip. Den mikrokosmiska stabilitet, som atomteorin syntes ha skänkt, har i den fortsatta atomforskningen visat sig vara en stor illusion. Elementarpartiklarnas antal ökar, som Heisenberg uttryckt

det, »i förfärande proportioner».

Den naturvetenskapliga världsbild vi möter är sålunda »en föränderlig värld». Den fasta, determinerade ordning, som gjorde det möjligt för det förra seklets människor att våga hänge sig åt de mest vidlyftiga och befängda ideologiska spekulationer, är slagen i spillror. Innebär då detta, att den totala relativiteten i den fysiska naturen skall vara giltig även för människorna och för den mänskliga samlevnaden? För den som äger visshet om att allt det skapade är ett verk av en högre makt, och att människan inför denna högre makt har en bestämmelse, som lyfter henne upp ur tingens relativitet, är svaret nekande. För den sekulariserade människan, som tror, att ingenting finns över våra huvuden och att vi skall kunna styra både oss själva och vår värld i ett enda väldigt Människorike, ställer det sig annorlunda.

Efter det andra världskrigets slut har en ny radikalism uppstått, helt präglad av den naturvetenskapliga världsbildens relativitet. Denna radikalism överför genom serier av falska analogislut denna relativitet till människo- och samhällslivet. Människan fattas som ett alltigenom sinnligt psykologiskt komplex av operativa funktioner och dispositioner, hon är en summa av detaljer och icke en personlig helhet — det sistnämnda skulle innebära spirituella kvaliteter, och det avvisas på det bestämdaste. Tvärtom är

människan en funktionsmekanism, som kan arbeta icke blott som en enhet utan även genom operativa delinsatser. Människan har därför, fattad som denna operativa varelse, »suggestiva likheter» med maskinens automatiska regleringar, som den franske kybernetikern Guilbaud uttryckt det.

Social och moralisk relativism

Den mänskliga samlevnaden är likaså, förklarar dessa nyradikaler, en summa av operationer, av informationer och kommunikationer, för att uttrycka det kybernetiskt. I detta atomistiska och relativistiska flöde är samhället endast totaliteten av en serie matematiskt-statistiska registreringar. Att samhällena under årtusenden varit kvalitativa enheter, insågs till och med av den ideologiske fantasten Rousseau, som med genial klarsynthet fastslog skillnaden mellan *volonté générale* och *volonté de tous*. Detta ignoreras helt av våra nyradikaler. Men denna nyradikalism är representerad icke blott av en larmande avantgardistisk skara skribenter och konstnärer. Denna syn på tillvaron sprids i rask fart även till forskare, socialfilosofer, pedagoger och politiker. Detta nya »tidsmedvetande» innebär ett godkännande av en social och moralisk relativism, ett accepterande av det kvantitativas primat på det ena området efter det andra — även om det ofta har karaktären av kompromiss och resignation.

All radikalism har haft tre generalmedel för att förverkliga sina mål. Det första har varit åberopandet av naturen: det har gällt att utforska de inre naturliga och rättfärdiga lagar, som anses böra styra mänskligheten. Detta har obarmhärtigt krossats genom de sista decenniernas naturvetenskapliga forskning. De två andra generalmedlen är uppfostran och miljöpolitik.

Till båda dessa områden har alltid knutits och knyts alltfört de stora förhoppningarna. På uppfostringens väg skall nu på en gång ett lika fantastiskt som motsägelsefullt program förverkligas. Här skall formas för det första den nya industriella människan, väl inpassad i industrihierarkins disciplinära värld, vidare den rousseauanskt fria, »antiauktoritära» människan samt slutligen den upphöjt dygde medborgaren. Vad miljöpolitiken beträffar — och låt oss av utrymmesskäl i fortsättningen begränsa oss till denna — är de stora institutionella revolutionernas tid förbi. I denna relativistiska tillvaro åsyftas främst att skapa miljöer och aktivitetsformer, som berikar den mänskliga tillvaron. Här sker ett egenartat möte mellan gammal och ny radikalism. Plötsligt talar kybernetiker och värderativister om mänskliga rättigheter, om frihet, jämlikhet och broderskap såsom heliga principer. Samtidigt som varje försök att antyda förekomsten av ett spirituellt innehåll i den

mänskliga personligheten förhånas, förkunnas att människan är det centrala: det är kring slagordet »Människan i centrum», som de miljöpolitiska strävandena samlas.

Nutidsmänniskan lever alltmer i två markant skilda världar, arbets och fritidens. Arbetsmiljön är den industriella, där de mekaniska processerna, företagens koncentration, företagsledningarnas anonymisering, företagstypernas alltmer hierarkiska struktur är några av de mest framträdande dragen. Arbets värld, maskinismens värld är en miljö, som är bestämd av sina funktionella villkor. Den tekniska utvecklingen fortgår utan hänsynstagande till vilka »mänskliga» konsekvenser den får. När den internationella konkurrensen tvingar fram den kontinuerliga driften inom en industrigren, avskaffas med ett penndrag den tusenåriga rytmen i arbetslivet, som inom den judisk-kristna världen säger, att sex dagar skall du arbeta och på den sjunde skall du intet verk förrätta. Det finns så ytterst små möjligheter till så kallade miljöpolitiska åtgärder inom ramen för det industriella arbetslivet, att alla väsentliga ansträngningar i detta avseende förlagts till fritiden.

Fritiden — det stora problemet

Vi vet, att det icke är fria och stolta människor, som fostras i det industriella arbetslivet. Vårdade av en växande skara personalkonsulenter blir de moderna industri-

människorna arbetstekniskt alltmer som ständigt utbytbara delar i det stora maskineriet. Den frihetsbild, som genom en falsk analogi hämtats från atomfysiken, står i skarpaste kontrast till det industriella arbetslivet. Den miljöpolitiska strävan att sätta den atomistiskt »fria» människan i centrum kan icke förverkligas i det industriella arbetets värld. »Livet» är för Människorikets söner och döttrar förlagt till fritiden.

Fritiden har upphört att vara en angelägenhet för de enskilda fritidsinnehavarna. Den blir alltmer ett kultursocialt spörsmål. En fransk företagsledare yttrade för några år sedan: den som löser de anställdas fritidsproblem, behärskar framtidens samhälle. Detta är en överdrift, men det är ingen måttlös överdrift. Arbetslivet är en börda, fritiden är den stora kompensationen. Fritiden är återvändandet till en privatsfär och på samma gång fältet för förflyttningar och improvisationer, drömmar och nostalgier av allehanda slag. Eftersom arbetslivet icke längre har en djupare mening, ställs kravet allt hårdare och allt medvetnare på att det är fritiden, som skall ge människorna det »meningsfyllda» i tillvaron.

Den starka tonvikt, som läggs på miljöpolitik, skall ses mot bakgrunden av den nyradikala synen på det mänskliga materialet. Såsom ett alltigenom sinnligt väsen och såsom en operativ del i tillvarons händel-

seförlopp är människan icke bara en formande utan också en formbar varelse. Eftersom hon förklarats sakna högre själsliga eller andliga förmögenheter, blir hon så att säga slutsumman av vad hon ger ut och vad hon tar emot. Hon blir både det som ligger i Feuerbachs vitsiga formulering »der Mensch ist was er isst» och det som den franska kulturfilosofen Roger Garaudy formulerat som »la création continue de l'homme par l'homme». Liksom man odlar sin trädgård, kan man också odla och forma människor. Därför blir i all radikal-sekular spekulering uppfostran det ena generalmedlet, miljöpolitiken det andra.

Att den mänskliga miljöpolitiken skall taga sikte på goda materiella villkor är givet. Goda bostäder, stads- och fritidsmiljöer är likaledes viktiga inslag. Men vad som alltmer framträder som den centrala miljöpolitiska uppgiften är det som med ett gemensamt namn kan betecknas som kulturpolitik. Alla miljöpolitiska strävanden, som har karaktär av en yttre, materiell kulturräm är i och för sig värdefulla, men de bildar blott en statisk ram kring människan såsom en passiv varelse i en bostads- och fritidsmiljö. Kulturpolitiken däremot, fattad i dess vidaste mening, har en helt annan innebörd och syftning.

Människoriket är en kvantitativ tillvaro. Det styrs alltmer genom matematiskt-statistiska analyser och genom logiska tankeoperatio-

ner. Men de kvantitativa förbindelserna mellan människorna är endast ett uttryck för de avstånd, som skiljer människorna från varandra, och det logiska tänkandet är en separativ process. Kulturen däremot — det är den stora nyradikala förhoppningen — skall förena, binda samman människor genom upplevelser, som icke är kvantitativa utan kvalitativa, ja irrationella. Här griper Människorikets styresmän ivrigt tag i något, som hoppas man i strid mot hela sin livssyn i övrigt kan lyfta människorna upp ur det materialistiska träsket, som kan mobilisera det prometeiska och få människorna att lyfta blicken mot något högre. Det är något av romantikens »Seid umschlungen Millionen», som kommit tillbaka i modern gestalt. Kulturen sådan den manifesterar sig främst i konsten har blivit ett pseudoreligiöst reservat, alltmer föremål för de offentliga myndigheternas ekonomiska stöd och alltmer propagerat som ett av vår tids omistliga värden. Konstnärerna anses vara utrustade med en högre förmåga att fylla de livets källor, som hotar att sina.

Konstens rastlöshet

Emellertid kan icke heller konsten undandraga sig den relativiseringens, atomiseringens och rastlösa förändringens process, som försiggår på alla tillvarons områden. »Att leva är att ta del av en ständig ström av inflytelser från omgivningen och verkningar på omgiv-

ningen», säger Norbert Wiener. Fattar människorna sin tillvaro som rent sinnlig, är den rastlösa aktivitet, den oavbrutna föränderlighet, som Norbert Wiener här antyder, oundviklig. Detta är Människorikets »öde», och detta drabbar även kulturen. Att icke deltaga i en oavbruten informationsprocess, att icke ständigt »addera» nytt gods till vår existens är liktydigt med den stagnation, som leder till förfall och undergång. Inom exempelvis konsten, säger Norbert Wiener i full konsekvens med detta, är det som en gång sagts eller gjorts snart ointressant. Det behöver ej sägas en gång till, det har då ej något informativt värde. En konstprodukt, som är en efterhärming och icke något nytt, är en sekundär information, följaktligen icke additiv och därför obehövlig. Inom konsten måste man därför liksom på alla andra områden rastlöst verka för ständigt nya ting. Ingen konstrikning skall ha monopol på skönheten. Skönheten, säger Norbert Wiener, kan endast accepteras som en tillfällig och lokal stridsgudinna.

Norbert Wiener skall icke uppfattas som en vägvisare. Han endast ger en kybernetisk motivering för det som blir ett alltmer framträdande drag i allt västerländskt kulturliv. Att alla fasta estetiska begrepp och kulturella värdenormer är ifrågasatta och i många fall redan förkastade, är ett allmänt känt faktum. Emellertid är det här icke blott fråga om en estetiskt-

normativ omprövning. Det är en omvälvning, som försiggår, lika genomgripande som den, som framkallats i den naturvetenskapliga världsbilden och därefter i de moraliska och sociala normernas värld. Det är en process, vars innebörd först har blivit uppenbar i den naturvetenskapliga forskningen och vars estetiska aspekt vi här möter.

En gång var människorna medvetna om att konstens källa är den mänskliga strävan att ge de metafysiska upplevelserna en materiellt-estetisk gestaltning. *Ars sacra* är den första och den förebildliga konstnärliga skapelsen. Den profana konsten, från och med renässansen alltmer avlägsnande sig från sin källa och därmed prisgiven åt ett fortskridande förfall och en fortskridande upplösning, är dock ända fram i vår tid fattad som en alltigenom andlig skapelse, vars betydelse för människorna är att uppenbara skönhetsvärden, som i vardagstillvaron och för vardagsmänniskan icke är tillgängliga på annat sätt. Konstnären är en uppenbarare och en förmedlare, vi andra, konstens avnämare, är den passivt mottagande parten — detta är den rollfördelning, som ända in i vår tid har ansetts vara den självklara inom profankonsten.

Den andliga omvälvning, som inleds med detta århundrades början, har samma innebörd för konsten som för naturvetenskapen och för socialfilosofin. I den nyradikala konceptionen blir konsten en inom-

världslig kommunikationsprocess, en ständigt »additiv» föränderlighet, där för det första det icke längre finns några konstnärliga kvaliteter och nivåskillnader (»konstens höghet» avvisas som ett spiritualistiskt nonsens), och där för det andra det icke finns den bestämda rollfördelning som tidigare mellan konstskapare och konstnjutare, mellan producenter och konsumenter. Den estetiska upplevelsen blir i en tillvaro, där endast de materiellt-sinnliga förenimmelserna förklaras existera, ett fenomen, vilande »på en grund av statistisk mekanik, kvantteori, vågmekanik och relativitetsteori», som en ung svensk zoofysisk forskare, Börje Markman, uttryckt det (Folkuniversitetet I/1966, sid. 16).

Pop eller Bach?

Vad är det som säger, att Bachs Brandenburgerkonserter representerar ett högre konstnärligt värde och skänker ett rikare estetiskt utbyte än en popmusikalisk seans? I det nyradikala Människoriket finns ingen andlighet, inga spirituella fenomen — människans själ förklaras vara dispositioner i den psykofysiska fenomenvärlden. I denna föreställningsvärld blir då begrepp som högre och lägre estetiska skapelser ett nonsens. Ger popseansen ett rikare emotionellt utbyte än Bachs Brandenburgerkonserter — vilket förvisso icke kommer att vara svårt att fastställa genom mätningar och registreringar av sinnes-

retningarna — finns det ingen anledning att betrakta popmusiken som konstnärligt lägre än Bachs musik.

Som en konsekvens av denna syn är också den gamla rollfördelningen mellan konstskaparen och konstnjutaren mogen för revidering. Tillvaron som en oavbruten kommunikativ process, ett ständigt utbyte av »varor» mellan människorna och ett ständigt nytillverkande, »adderande» av »varor», sätter givetvis också sin prägel på den estetiska verksamheten. Vad är konst? Det är icke ett litet utvalt skrå av konstnärliga yrkesutövare, som genom en produktiv process besvarar den frågan. Konsten är i denna informativa och kommunikativa tillvaro ett element, som skapas och hålls vid liv lika mycket av den som tillfälligt kan betraktas som en konsument, som av den, som tillfälligt kan betraktas som en producent. En rostig gammal cykel eller ett sinnrikt elektroniskt arrangemang kan i en viss situation eller genom uppfinningsrika kombinationer framstå som ett estetiskt värde och upplevas psykofysiskt som ett sådant värde, oavsett vem som frambragt denna »konstprodukt». Konsumenten deltar lika mycket i den samlade estetiska processen som den tillfällige producenten. I en värld, där föreställningen om en konst, som skall uppenbara »högre» värden, betraktas som ett lika stort nonsens som föreställningen om Guds exis-

tens, blir till slut rent logiskt de psykofysiska effekterna av de estetiska upplevelserna hos konsumenten den grundval på vilken de estetiska värdeskalorna skall vila.

Detta är ännu en avantgardistisk uppfattning, men det är en logiskt oklanderlig konsekvens och tillämpning på det estetiska området av vad som redan är accepterat när det gäller den naturvetenskapliga världsbilden och vad som i hastigt växande omfattning accepteras beträffande mänskliga och mellanmänskliga förhållanden. Att konsten har en gudomlig källa varifrån den en gång hämtat sin kraft förnekas givetvis i vår totalt sekulariserade värld. Men även den från renässansen nedärvda föreställningen om kulturen som uppenbarelser av högre, sekulärt andliga värden, är icke längre giltig i den nyradikala föreställningsvärlden. Detta innebär, att de ivriga kulturpolitiska strävandena icke minst från de offentliga myndigheternas sida har en idealbild, som icke längre är hållbar. Mot de stolta proklamationerna att nu och först nu håller människan på att kasta av sig ofrihetens ok, nu och först nu skall hon »förverkliga sig själv» — mot detta står en annan syn som utropana av dessa proklamationer samtidigt gjort till sin: en värderelativism, som upplöser den mellanmänskliga, förpliktande ordning utan vilken ett medborgarskap icke är möjligt, en värderelativism som icke längre gör det möjligt att skil-

ja på gott och ont, skönt och fult. Den estetiska fenomenvärlden är detroniserad från sin upphöjda position till att bli ett element i de informativt-kommunikativa processerna. Dess värde är bestämt av de psykofysiska stimulans effekterna, mätbara och registreringsbara på

vetenskapligt kvantitativ väg. Kulturen är en konsumtionsartikel och dess värdeskalor har en spännvidd, som ungefär motsvarar det som gäller för vår föda: från den enkla husmanskosten till det gastronomiska raffinemanget.

Om bildningens ansvar

Detta att kulturellt högstående personligheter i de skilda länderna den civiliserade världen runt, och detta i stort antal, känna sig som kamrater och vänner, medlemmar av en enda gemenskap, borde kunna vara en utgångspunkt för övervinnande av fiendskap mellan folken och strävandet att på fredlig väg lösa uppkommande mellanfolkliga tvister. Ett stort ansvar påvilar en var, som genom bildning och ställning kommit att tillhöra denna gemenskap. Om det ej kunnat undvikas att staterna och dess regeringar kommit i motsatsförhållande till varandra, åligger det de kulturbärande kretsarna att med all makt arbeta på att den officiella politiska disharmonien ej kommer att beledsagas av ett ömsesidigt folkhat, som i de flesta fall är överilat och omotiverat och som, om det än ofta nog visar sig vara lika hastigt nedbrunnet som snabbt uppflammande, är ett kulturfolk ovärdigt och kan lämna efter sig märken i folksjälarnas djup.